

'Grote Geus' Hendrik van Brederode en de Beeldenstorm

Het onstuimige begin van de Tachtigjarige Oorlog.

Wat te doen wanneer je als regentes van de Nederlanden wordt geconfronteerd met honderden edelen die je voor de keuze stellen: de strenge ketterijverordeningen worden afgeschaft en de inquisiteurs die toezien op de naleving ervan staken hun werkzaamheden. Zo niet, dan konden zij de rust en veiligheid in het land niet langer garanderen. In minder bedekte termen werd daarmee bedoeld dat er een opstand zou komen. Het overkwam landvoogdes Margaretha van Parma op 5 april 1566. De als geruststelling bedoelde woorden 'madame, dit zijn slechts geux (bedelaars)' zullen op dat moment weinig effect hebben gehad.

Hendrik van Brederode (1531-1568), die al kort na de gebeurtenis bekend zou worden onder de bijnaam 'Grote Geus', bood het Smeekschrift aan waarin de boodschap van de edelen werd verwoord. Hij was een telg uit een van de meest vooraanstaande edele geslachten van de Nederlanden. Brederode hoopte garen te spinnen bij de spanningen die sinds de herfst van 1565 waren opgelopen. Lamoraal van Egmont was eerder in 1565 als afgevaardigde van de hoge edelen afgereisd naar landsheer Filips II. In het El Escorial te Madrid bepleitte hij verzachting van de ketterplakkaten. Het waren economisch moeilijke tijden en de strenge verordeningen zouden volgens velen de economie drukken.¹ Egmont nam genoeg met de vage beloften die Filips II deed en kwam uiteindelijk bedrogen uit: in oktober 1565 bereikten de brieven uit het bos van Segovia Brussel. Waar het geloofszaken betrof wenste Filips geen duimbreed toe te geven.

Portret Hendrik van Brederode, Schloss Braunfels

Een groep lagere edelen probeerde nu middels het Smeekschrift een doorbraak in de impasse te forceren. Uiteindelijk zouden ongeveer 400 edelen hun handtekening onder het document zetten. Onder de aanwezigen bevonden zich bijvoorbeeld ook de vijf zonen van Wessel van Boetzelaer (1500-1575), heer van Asperen. Graaf Floris II van Pallandt (1539-1598), heer van Culemborg, was niet bij de aanbidding van het Smeekschrift aanwezig, maar stelde wel zijn onderkomen in Brussel ter beschikking aan Brederode.

Margaretha van Parma koos een tussenweg als tijdelijke oplossing: de ketterplakkaten werden opgeschort en de inquisiteurs stopten met hun werkzaamheden totdat er een definitief antwoord bekend was van Filips II. Overal in de Nederlanden vatte men dit op als een vrijbrief om nu openlijk uit te komen voor afwijkende, religieuze opvattingen. Lieden die jaren eerder de Nederlanden waren ontvlucht, keerden in de lente van 1566 terug en hielden in de velden buiten de jurisdicties van de grote steden hagenpreken. Tijdens deze bijeenkomsten gaven geestelijken die de Rooms-katholieke

¹ Guido Marnef, *Antwerp in the age of Reformation. Underground Protestantism in a Commercial Metropolis (1550-1577)* (Londen en Baltimore 1996) 82-83. Antwerpse kooplieden klaagden over het feit dat het beruchte 'Bloedplakkaat' van 1550 voorschreef dat vreemde kooplieden een bewijs van goed gedrag moesten overleggen, getekend door de plaatselijke pastoor.

kerk hadden verlaten of 'lekenpredikers' die zich de Bijbel in de volkstaal hadden eigengemaakt uiting aan de onvrede die leefde onder de mensen. Zo stond bijvoorbeeld de corruptie van geestelijken centraal, werd er fel geageerd tegen de ketterplakkaten en sprak men over de wens om, met de herfst in het vooruitzicht, een dak boven het hoofd te hebben. Ook de verering van heiligenbeelden en relikwieën was een steen des aanstoets. Al eind mei waren deze preken gaande in Culemborg waar de graaf het washok van zijn kasteel had laten ombouwen tot een geïmproviseerde kerk. Ook op het grondgebied van Brederodes' vrije heerlijkheden kregen hagenpredikers de vrije hand. Vanaf half augustus 1566 werden op verschillende plaatsen in de omgeving van Gorinchem hagenpreken georganiseerd.²

Op 10 augustus 1566 barstte de bom in het nu Franse Steenvoorde. Na een hagenpreek gingen de toehoorders naar de parochiekerk en sloegen de hand aan het sacrale interieur. Het was anno 1566 niet de eerste keer dat zo'n gebeurtenis zich voordeed. Eerder in de zestiende eeuw voltrokken zich in het Duitse Rijk, in Schotland en Frankrijk ook beeldenstormen. De grote schaal waarop de gebeurtenissen zich in 1566 voltrokken en de snelheid waarmee de onrust zich door de Nederlanden verspreidde waren tot dan toe ongekend. In drie weken tijd werden de interieurs van honderden kerken, kloosters en kapellen in West-Vlaanderen vernield. In de laatste week van augustus 1566 bereikte de oproeren de noordelijke provincies Holland en Utrecht. In september en oktober werden kerken en kloosters ontruimd in Friesland en Groningen.³

"Het

stormen der beelden in Vlaanderen en Brabant" Collectie Stadsarchief Amsterdam (achttiende eeuw)

Aanvankelijk deinsden alle edelen terug voor wat er zich in augustus voltrok. Zelfs voor Hendrik van Brederode en zijn aanhangers gingen de beeldenstormen te ver. Wie kon immers garanderen dat de oproerkraaiers niet na de godshuizen ook de bezittingen van de edelen zouden aantasten? Volgens Brederode moest men oppassen niet in het eigen mes te vallen en slachtoffer te worden van de oproeren die zij aanvankelijk zelf hadden gestimuleerd. Brederode liet daarom de abdij van Egmond, één van de belangrijkste kloosters in het noorden het graafschap Holland, bewaken en schreef aan de magistraat van zijn vrijstad Vianen dat hij geen nieuwigheden zou dulden in zijn stad: de Grote Kerk in Vianen moest intact blijven.

² B. Stamkot, 'Kanttekening bij: B.J. de Groot, Waar werd de hagenpreek op 21 juli 1566 gehouden waaraan een aantal mensen uit Gorinchem deelnam?', in: *Oud-Gorcum varia* no. 15 (1989) 94-96.

³ Voor een degelijk overzichtswerk van het verloop van de Beeldenstorm: J. Scheerder, *De Beeldenstorm* (1974).

Nog geen week later zou Brederode een totaal tegengestelde koers varen. In Brussel kwamen Margaretha van Parma en hoge edelen waaronder Willem van Oranje tot afspraken: in ruil voor het legaal maken van de protestantse bijeenkomsten overal in het land zegden de edelen toe overal tegen beeldenstormers te zullen optreden. Ook kwamen zij de landvoogdes tegemoet in de eis het Verbond der Edelen te ontbinden: iedereen die Brederode bleef steunen zou aangemerkt worden als rebel. Brederode was woedend toen hij dit hoorde. Het werd voor hem duidelijk dat hij niet langer de schijn kon ophouden een loyaal onderdaan te zijn van de landsheer. Ook werd voor hem en de andere verbonden edelen duidelijk dat Filips met wapengeweld zou reageren op de beeldenstormen. Het was niet moeilijk om te bedenken tegen welke lieden de woede van de vorst het eerst gericht was: degenen die het Smeekschift hadden ondertekend werden aangemerkt als rebel en schuldig bevonden aan majesteitsschennis.

Het is om die reden dat in verschillende vrije heerlijkheden in september en oktober alsnog een Beeldenstorm plaatsvond, met goedvinden van de edelen die hier de scepter zwaaiden. Het was een manier om uiting te geven aan hun onafhankelijke posities in hun heerlijkheden. Half september 1566 was het raak in Culemborg. De graaf was persoonlijk betrokken bij de vernielingen in de Culemborgse godshuizen. Zo liet hij bijvoorbeeld het middagmaal opdienen in de Barbarakerk terwijl een groep beeldenbrekers op zijn aanwijzingen het interieur aan het vernielen was. De hostie werd er aan de papegaai gevoerd, geroosterd door twee aanwezige geestelijken. Geen altaar in de Barbarakerk is heel gebleven. De nieuwe sacramentskapel met de schilderijen van Jan Deys en de sacristie werden compleet vernield. De misgewaden werden in het vuur geworpen. De aanwezig bibliotheek bleef intact, op de boeken die tijdens de eredienst werden gebruikt na die in het vuur terecht kwamen. Het orgel werd omver getrokken en sloeg stuk tegen de vloer.

Opnieuw kreeg de magistraat van Vianen in september een brief van Brederode, nu met een heel andere strekking dan het schrijven van eind augustus. De familiebezittingen van de Brederodes moesten uit de kerk gehaald worden en overgebracht naar kasteel Batenstein. Wat overbleef mocht worden vernield. De katholieken in Vianen kregen een nieuw onderkomen toegewezen achter het huidige stadhuis. In Asperen drongen op 8 oktober tussen de vijftien en twintig man binnen in de aanwezige kloosters en in de kerk: dit met goedvinden van Wessel van den Boetselaer, die de beeldenbrekers voorzag van voedsel en onderdak.

In de herfst en winter van 1566-67 groeide Vianen uit tot het zenuwcentrum van verzet tegen de Habsburgse overheid; de muren van de stad werden versterkt en met tromgeroffel werden soldaten aangeworven om onder het banier van Brederode te dienen. Ook enkele inwoners uit Leerdam kozen ervoor om als soldaat van Brederode te dienen. Het gaat om Adriaen Hermansz Wacker, Adriaen Jansz Heycoop, Jan Pieter Greyns en de stadsbode Ghysbert Woutersz. We vinden hun namen terug in de vonnissen van Alva's Raad van Beroerten. Deelname aan de Beeldenstorm, betrokkenheid bij hagenpreken en dienen als soldaat onder Brederode waren redenen voor veroordeling. Laatstgenoemde reden moet in verband worden gebracht met de genoemde Leerdammers. Vermoedelijk waren zij onderdeel van de honderden rekruten die tot ongeveer maart 1567 in Vianen verbleven. Toen betaling van soldij uitbleef begonnen zij te plunderen in Vianen en omgeving. Dit ging op een gegeven moment zelfs zo ver dat de abt van klooster Mariënweerd gekidnapt werd op slot Batenstein en pas tegen betaling van een som losgeld werd vrijgelaten. Door gebrek aan organisatie en geldgebrek ging de opstand die Brederode voor ogen had uiteindelijk in april 1567 als een nachtkaars uit. Brederodes troepen verlieten Vianen en trokken plunderend door Utrecht en Noord-Holland. Ze werden achtervolgd door vendels Duitse huurlingen die op last van de landvoogdes waren aangeworven. Ter hoogte van Medemblik werden zij achterhaald: sommigen werden gevangengenomen, anderen wisten over de Zuiderzee te ontkomen richting het Duitse Emden. Naar het lot van de vijf Leerdammers moeten we helaas gissen: het is goed mogelijk dat zij meetrokken met de plunderende soldaten naar het noorden van het graafschap Holland, maar ieder hard bewijs uit

